

4.1956

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

**İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ**

Hakemli Dergi

3. Sayı

SİVAS - 1999

BİR ANADOLU ERENİ HACI BEKTAŞ-I VELİ: HAYATI, ESERLERİ VE İNSAN ANLAYIŞI

Yrd. Doç. Dr. Bayram Ali ÇETİNKAYA*

A. HAYATI

Bektaşîler arasındaki ananelere göre Hacı Bektaş, Hz. Ali soyundandır. Altıncı imam Musa el-Kazım (öl.183 / 799) neslinden Horasan'ın hükümdarı olan Seyyid İbrahim-i Sâni ile Hatem Hatun'dan Nişabur şehrinde dünyaya gelmiş, Lokman-ı Perende¹ adlı bir mutasavvıf tarafından yetiştirilmiş, Türkistan'ın büyük şeyhi Ahmet Yesevi (öl. 562/1167) ile görüşmüş², onun işaretleri üzerine Anadolu'ya gelmiş, Kırşehir civarında Sulucakarahöyük'te yerleşmiş, burada bir çok derviş ve halife yetiştirmiş, bunları çeşitli yerlere irşat görevi ile göndermiş, nihayet orada vefat etmiştir.

Görüştüğü kabul edilen kimseler arasında Kutbeddin Haydar, Hacım Sultan, Akçakoca, Sarı Saltuk, Karaca Ahmet, Osman Gazi, Alaeddin Keykubat, Kırşehir Emiri Nureddin b. Cece'nin adları geçmektedir.³ Yukarıda yaptığımız alıntılar, Vilâyetnâme olarak tanınan "**Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli**"dendi. Bektaşîler için Hacı Bektaş hakkında bilgilerin ana kaynağı bu kitaptır. Özellikle Ahmed Yesevi ile ilgili anane ve menkâbelerin Anadolu'daki metinlerini içeren en eski yazılı kaynak olması itibarıyla önemi büyüktür.⁴ Abdülkadir Gölpinarlı tarafından günümüz alfabesi ile 1958 yılında yayımlanmıştır.

Hacı Bektaş'ın asıl adı "Bektaş" olup, babası İbrahim-i Sâni diye lakaplandırılan Seyyid Muhammed b. Musa Sâni'dir. Zamanına yakın kaynaklarda ve vakfiyelerde de kendisinden daima "Hacı Bektaş" şeklinde bahsedilmektedir.⁵

* C. Ü. İlahiyat Fakültesi İslâm Felsefesi Öğr. Üyesi

¹ Geniş bilgi için bkz. Öztürk, Y. Nuri, **Tarihi Boyunca Bektaşîlik**, III. Baskı, İstanbul, 1995, 55; Köprülü, Fuad, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar** Ankara, 1991, 49-51.

² Hacı Bektaş'ın (öl.669/1270), Ahmet Yesevi'yle (öl.562/1166) görüşmesi tarihi açıdan mümkün değildir. Bu konu hakkında ilim çevresinde farklı görüşler mevcuttur: Bkz, Köprülü, a.g.e, 112; Öztürk, a.g.e, 54,56; Coşan. Esat. **Hacı Bektaşî Veli Makalât**, Ankara, (trç), s. XXXIII-XXXV.; Eröz Mehmet, **Türkiye'de Alevilik, Bektaşîlik**, İstanbul, 1997, 53; Soyver, Yılmaz, **Sosyolojik Açıdan Alevi Bektaşî Geleneği**, İstanbul, 1996, 104.

³ Gölpinarlı, Abdülkadir, **Vilâyetname Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli**, İstanbul, 1958, 99, 137; Aşıkpaşazade, **Aşıkpaşaoğlu Tarihi**, haz: A. Nihal Atsız, Ankara, 1985, 195; Bu konuda Ahmet Eflâkî (ö. 657/1360), Hacı Bektaş'ın Babailer isyanını düzenleyen Baba İshak'ın müridi olduğunu zikretmektedir. Bkz. Eflaki, **Ariflerin Menkabeleri**, çev: Tahsin Yazıcı, IV. Baskı, İstanbul, 1986, I, 57.

⁴ Ocak, Ahmet Yaşar, **Babailer İsyani**, İstanbul, 1980 166; Ocak, **Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)**, II. Baskı, Ankara, 1997, 53.

⁵ Aşıkpaşazade, **Aşıkpaşaoğlu Tarihi**, 195-196; Coşan. **Hacı Bektaşî Veli Makalât**, s. XX-XXI; Eflâkî, **Ariflerin Menkabeleri**, I, 56.

Vilâyetname ve diğer kaynaklar Hacı Bektaş'ı baba tarafından Hz. Ali soyuna mensup sayar. Dolayısıyla Hacı Bektaş'ın ilk zamanlardan itibaren Hz. Peygamber soyundan sayıldığı tercihe şayandır. Buna rağmen kaynaklarda Hacı Bektaş için verilen şecere sağlam ve tatmin edici olmaktan uzaktır.^{6/7}

Esat Coşan ise, bu konuyu "Makâlât" adlı eserinde bir soruyla gündeme getirmiştir: "Onun Türkmenler arasında yaşamış olması, onlardan hürmet görmesi, Türkistan'ın meşhur müşidi Hoca Ahmet Yesevi 'ye mensubiyeti gibi zayıf karineler ile, tırnak ve bıyık uzattığına dair tarihi değeri münakaşalı rivayetlere bakılarak az çok şaman hüviyetine sahip bir derbeder Türk dervişi sayılması doğru olur mu? Biz, bu iki tezden birini kesinlikle takviye edecek başka tarihi belgeler ele geçinceye kadar beklemenin daha uygun olacağına inanıyoruz. Çünkü normalin üstünde meziyetleri ve asaleti bulunmayan bir kişinin etrafında bu kadar büyük bir muhip kitlesi toplanmayacağı ve kısa zamanda o kadar geniş ve devamlı şöhret sağlayamayacağı kanaatindeyiz".⁷

Vilâyetnâme'de Hacı Bektaş'ın doğum ve ölümü ile ilgili tarihi bilgilerle rastlanmamaktadır. Bir kısım Osmanlı müellifleri, Türk'erenini, I. Murat (1362-1389) dönemi uleması arasında zikretmektedir. Başka bir takım Osmanlı kaynakları ise, Hacı Bektaş'ı Orhan Gazi devri alimleri arasında kabul etmişlerdir. Daha sonraları teşekkül ettiği anlaşılan görüşe göre o, 646/1248'de doğmuş, 680/1281'de Anadolu'ya gelmiş, 738/1337-38'de de hayatını kaybetmiştir. Ancak E. Coşan, Hacı Bektaş ilçesi Halk kütüphanesi 119 no. da kayıtlı Vilâyetname'de (1-b) başlığın altında, Hünkar'ın 63 yıl yaşadığı, 606/1209'da doğup 669/1270'de ettiği kaydının bulunduğunu bildiriyor.⁸ Bununla birlikte büyük mutasavvıfın doğumu, yetişmesi ve Anadolu'ya kadar ki hayatı hakkında, güvenilir belgeler maalesef yok denecek kadar azdır. Bu bakımdan hayatının o dönemi ile ilgili söylenenler, menâkıpnâmeler ve rivayetlerden meydana gelmiş genellemelerden ibarettir.⁹ Ancak ölüm tarihinin 1270 olduğu hususunda hemen hemen ortak bir kanaat oluşmuş gibidir.

Vilâyetnâme, Bektaş'a "Hacı" denilmesini, gençliğinde gösterdiği bir keramete bağlıyor: Hocası Lokman-ı Parende hacca gitmiş, hac törenlerini yerine getirmiş, Arafat'a çıktığında yanındakilere "Bugün arafe günü; bizim evde yemek pişiriyorlardır." demiş. Horasan'daki Bektaş-ı Veli'ye bu söz malum olmuş; bir tepsiye yemek koyup bir anda tepsiyi Mekke'de Arafat'a götürmüş, halk bu olayı duyunca, ona Hacı Bektaş el-Horasanî demişler.¹⁰

Horasan'dan gelen Hacı Bektaş ile Anadolu'da Ahiler diye adlandırılan fütüvvel' erbabı arasında birtakım bağlantıların bulunması doğal olan bir olay olmakla birlikte; gerçekten, tıpkı Horasan Melâmet ekolüne mensup Mevlana gibi Hacı Bektaş'ın da çevresinde Ahi ünvanlı kişilere tesadüf edilmektedir. Mesela, Hacı

⁶ Bkz. Çubukçu, İ. Agah, *İslâm Düşünürleri*, Ankara, 1983, 95; Öztürk, *Tarihi Boyunca Alevilik*, 48-50; Ocak, A. Yaşar, "Alevilik, Bektaşilik Gerçeği ve Bazı Tezler", *Türkiye Günlüğü*, sayı: 31, Ankara, 1994, 117-118; Yılmaz, Ali, "Hacı Bektaş-ı Veli Gerçekten Kalenderi mi idi? Makâlât Hacı Bektaş-ı Veli'nin Değil mi?", *Türkiye Günlüğü*, sayı:36, Ankara, 1995, 161-162.

⁷ Coşan, age, s.XXII.

⁸ Bkz. Coşan, age, s.XXIII-XXV; Melikoff, Irene, *Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe*, çev: Turan Alptekin, İstanbul, 1988, 95.

⁹ Bkz. Fiğlalı, E. Ruhi, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, İstanbul, 1994, 140; Ocak, A. Yaşar, "Hacı Bektaş-ı Veli" mad., T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1996, XIV, 455.

¹⁰ *Vilâyetname*, Gölpinarlı neşri, 6; Krş. Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 50.

Bektaş Vilâyetnâmesi, Anadolu esnaf ve zanaatkârlarının piri addedilen Ahi Evren ile Hacı Bektaş'ın çok samimi iki dost olduklarını yazmaktadır.¹¹

İlk Hacı Bektaş sevenlerinin ahilikle ilgileri sebebiyle 'Bektaşîlik' teki tarikata giriş ayini, eşik öpme, kuşak bağlama törenleri, aynı kaseden şerbet içme adeti, kıyafetle ilgili teferruat, ayinlerde okunan dualar tamamıyla ahilikten alınmıştır.¹²

Vilâyetname' ye göre Hacı Bektaş'ın Orhan Gazi (1326-1362) ve oğlu I. Murat devrinde kurulan yeniçeri teşkilatına duada bulunduğu, kıyafetlerini kutladığı rivayetleri ve daha sonra yeniçerilerin piri seçilmesi; Kara Rüstem, Seyyid, Ali Sultan, Gazi Evrenos, Abdal Musa gibi ilk Osmanlı fetihlerine katılan ve yeniçeri teşkilatının kurulmasını sağlayan kişilerin Ahilik, gazilik ve Hacı Bektaş'la ilişkili olmaları sebebiyle ortaya çıktığı görünüyor. Yoksa Bektaşî Piri, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan önce vefat etmiştir.¹³ Aşıkpaşazâde de Hacı Bektaş-ı Veli'nin, Osmanlı hanedanından kimseyle görüşmediğini, bunun aksi iddiada bulunanın ise, yalan söylediğini belirtmiştir.¹⁴

Osmanlı hükümdarları Yeniçerilerin piri sayılan Hacı Bektaş için, türbesinin etrafına binalar yaptırmışlar, vakıflar kurmuşlar, sebiller inşa etmişlerdir. "Zamanla 'Hacı Bektaş Köçekleri' diye anılmaya başlanan yeniçerilerin 94. ortasında daima bir Hacı Bektaş vekili bulunur; değişen Bektaşî babalarının tacı yeniçeri ağası tarafından merasimle giydirilirdi. Bu iki teşkilatın karşılıklı sempati ve işbirliği yapması, II. Mahmud'un 1826'da Yeniçerileri ilga ederken Bektaşî tarikatının da kapatılmasına sebep olmuştur."¹⁵

Hacı Bektaş'ın Hz. Ali neslinden gelen on iki imama ikrarı, tevellâ ve teberrâyı tavsiye ettiği, Şii İsmâ Aşeriyye'ye mensup olduğu hakkında bir takım rivayetlerin, İslâm Ansiklopedisi'nin "Bektaşîlik" maddesinde; Türk Ansiklopedisi'nin "Bektaş" maddelerinde ve diğer bütün araştırmalarda tekrarlanmış olduğunu söyleyen Coşan, Hacı Bektaş'ın Şeriate sağlam bir şekilde bağlı, Şeriat dışı davranışlara şiddetle çatan olgun bir mutasavvıf olduğunu kabul ediyor. Ve şu soruyu ortaya atıyor: O halde 12 imamcı Şii olduğu düşüncesi nereden çıkmıştır?

Bu iddiayı ilk önce Fuat Köprülü "Anadolu'da İslâmiyet" yazısında gündeme getirmiştir. Köprülü'nün delili, manzum **Makâlât**'ın zamanın Emniyet Umum Müdürlüğü'nde bulunan nüshanın mukaddimesidir. Orada şu beyitler yer alıyor:

Hem on iki imama ikrarun
Bunların zıddına ikrarun olsun
Muhıbb ol dostına, zıddına düşman
Dilersen kim ola imanın rusan

¹¹ Vilâyetname, Gölpinarlı neşri, 50-123.

¹² Coşan, Hacı Bektaş-ı Veli Makâlât, s. XXVII; Bkz. İslâm Ansiklopedisi, "Setçuklular" mad., (MEB), İstanbul, 1993, 402-403.

¹³ Vilâyetname, Gölpinarlı neşri, 127-130.

¹⁴ Bkz. Aşıkpaşazade, Aşıkpaşaoğlu Tarihi, 195-197; Yılmaz, H. Kamil, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, III. Baskı, İstanbul, 1998, 138-139.

¹⁵ Coşan, Makâlât Hacı Bektaş-ı Veli, s. XXIX.

Ancak bu beyitler manzum **Makâlât**'ın diğer nüshalarında bulunmamaktadır. Eserde dört halife hakkında methiyeler de bulunmaktadır. Coşan'a göre, "eserin sahibi ve nazımı olan (Muhammet) Hatipoğlu'nun **Letaifnâmesi**'nde aynı parçalar aynı şekilde bulunduğu ve Hatipoğlu'nun İznik Medresesi'nde hadis ve tefsir müderrisi olduğu bilindiği için, Köprülü'nün faydalandığı nüsha mukaddimesinin muharref ve bozuk olduğu derhal ispatlanmaktadır. Demek ki eserin istinsahını yapan meçhul müstensih, mutaassıp bir alevi olduğu için, metindeki dört halife methine tahammül edememiş ve metni değiştirmiştir. Hacı Bektaş da, Aşık Paşa, Yunus Emre, Mevlana gibi o çağların sünni, Şeriate bağlı, riyadan, kötülükten, ilhâd ve ibâhicilikten uzak olgun mutasavvıfların zümresindedir. Eserlerindeki fikirlerini Horasan'ın ve bilhassa Nişabur'un Şeriate bağlı fikrî, tasavvufî, fikhî ve ameli cereyanlarına bağlamak ve izah etmek kabil olmaktadır."¹⁶

A. Yaşar Ocak ise, Coşan'ın Hacı Bektaş'ı tanımlayan görüşlerine katılmayarak, onun kalenderîlerin önde gelen isimlerinden "çağdaş Barak Baba gibi yarı çıplak, saç sakalı, kaşları kazınmış, ama uzun ve gür bıyıkları olan bir Haydarî şeyhi" olduğunu ileri sürmektedir.¹⁷

B. ESERLERİ

1. Kitâbu'l - Fevâid

Ahmet Yesevi'nin meşhur eseri "**Divân-ı Hikmet**" örnek alınarak Farsça yazılmış olan bu eserin İstanbul Üniversitesi'nde bulunan nüshasındaki (Türkçe Yazmalar, 55) anlatım, üçüncü şahıs ağzından verilmektedir. Fiğlalı'ya göre, bu eser bizzat Hacı Bektaş tarafından kaleme alınmış olup, ismi de onun tarafından verilmiştir.¹⁸ Abdülbaki Gölpınarlı, bu eserin Hacı Bektaş-ı Veli'ye ait olmadığını, Mesnevi, Nefahât, ... gibi tasavvufi eserlerden intihapla oluşturulduğunu söyler. E. Coşan ise, Kitabu'l-Fevaid ile Hacı Bektaş arasında bir ilgi ve irtibat bulunduğu, ancak eserin çeşitli ilave ve tahrifler ile orijinal hüviyetinden uzaklaştığı düşüncesindedir.¹⁹

Eserin İstanbul Üniversitesi'ndeki nüshası Türkçe'ye çevrilmiş ve çoğaltılmıştır. Muhteva olarak Makâlât'la çok yakın özellikler göstermektedir.²⁰

2. Fâtiha Suresi Tefsiri

Türk mutasavvıfın böyle bir eseri bulunduğunu ilk defa Fuad Köprülü haber vermiştir. Ancak o da Baha Said Bey'in verdiği malumata dayanır. Baha Said Bey sonradan yanan Tire Kütüphanesi'nde Hacı Bektaş'a ait bir Fâtiha Tefsiri olduğunu bildirmiştir. Coşan ise, Tire Kütüphanesi'ne gittiğini fakat eserin herhangi bir

¹⁶ Coşan, age, s. XXXVII-XXXVIII; Bkz. Öztürk, **Tarihi Boyunca Alevilik**, 100-101; Bolay, S. Hayri, "Hacı Bektaş Velâyetnamesinde İbadet Unsurları", **I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri (22-24 Ekim 1998)**, Ankara 1999, 83-91.

¹⁷ Ocak, A. Yaşar, **Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderîler, (XIV-XVII Yüzyıllar)** Ankara, 1992, 212-213.

¹⁸ Fiğlalı, **Türkiye'de Alevilik - Bektaşilik**, 159.

¹⁹ Coşan, **Makâlât Hacı Bektaş-ı Veli**, s. XL.

²⁰ Gölpınarlı, Abdülbaki, "Bektaş" mad, **Türk Ansiklopedisi**, II. Baskı, İstanbul, 1968. VI, 33.

nüshasına veya ilgili bir kaydına rastlayamadığını belirtmektedir.²¹ Fatiha Suresi Tefsiri, Rüşdü Şardağ tarafından 1983 yılında neşredilmiştir.

Mutasavvıfların, özellikle Fâtiha, Yasin-i Şerif Tefsiri gibi bir takım tefsirler yazma gelenekleri Hacı Bektaş'ın da böyle bir eseri bulunabileceğini muhtemel kılmaktadır.

3. Şathıyye

Hacı Bektaş-ı Veli'nin iki sayfa kadar tutan bir şathıyesi olduğunu yine Gölpınarlı nakletmektedir. XIII. Yüzyılın dil özelliklerini taşıyan ve Türkçe yazılan risale, Hacı Bektaş ve Seyyid Mahmud Hayranî'nin başlısı Sarı Saltuk'un halifelerinden -aynı zamanda Yunus'un hocası Taptık Baba'nın da şeyhi- Barak Baba'nın şathıyesiyle büyük benzerlikler göstermektedir. 1680 yılında Enverî mahlaslı Hurufî ve Nakşî bir müellif tarafından nazım ve nesir karışık olarak "**Tuhfetü's-Salikin**" adıyla şerhedilen bu eserin yeri bilinmiyor. Bu konuda Türk Ansiklopedisinin "Bektaş" maddesinde sınırlı bilgi veren Gölpınarlı, eserin yerini zikretmemiştir.²²

4. Hacı Bektaş'ın Nasihatleri

Hacı Bektaş'a ait nasihat ve vasiyetlerin bir nüshası Hacı Bektaş ilçesi Halk Kütüphanesi 29 numarada kayıtlıdır. Nasihatlerin, İstanbul Arkeoloji Kütüphanesi 891 numarada kayıtlı "**Mecmuatü'r-Resâil**" içinde eksik olarak bulunduğu da bilinmektedir.

Bu nasihatlerin gerçekten Hacı Bektaş-ı Veli'ye ait olup olmadığı konusunda kesin bir delil bulunmamaktadır.²³

5. Şerh-i Besmele

Bir nüshası Manisa Kütüphanesi'nde 3536 numarada kayıtlı olup, "**Kitâb-ı Tefsir-i Besmele ma'a Makâlât-ı Hacı Bektaş Rahmetullah**" başlığını taşıyan, 827/1422 yılında Cafer b. Hasan tarafından istinsah edilmiş bir eserdir.²⁴ Türkçe olup, Rüşdü Şardağ tarafından 1985'de yayımlanmıştır

6. Makâlât

Hacı Bektaş'ın bu mükemmel eseri üzerinde ilk ciddi çalışmayı, Esad Coşan yapmıştır; kitabın orijinali Arapça olup, henüz ele geçirilmiş değildir.²⁵ Ahmet Yaşar Ocak'a göre, bugüne kadar değişik araştırmacılar tarafından birkaç defa yayımlanmış olup, tasavvufa yeni intisap eden müritler için basit seviyede bir el kitabı niteliğini taşıyan bu eserin muhteva kritiği yapılmamıştır. Coşan bir tasavvuf edebiyatçısı gözüyle eserin yalnız muhteva tasvirini yapmış, tarihi tenkidine girişmemiştir. Bunun için A. Yaşar Ocak, eserin kesin olarak Hacı Bektaş'a ait

²¹ Coşan, age, s. XL.

²² Gölpınarlı, Abdülbaki, "Bektaş" Mad., VI, 33; Krş. Fiğlah, Türkiye'de Alevilik - Bektaşılık, 160-161.

²³ Coşan, Makâlât Hacı Bektaş-ı Veli, s. XLI.

²⁴ Fiğlah, age, 160.

²⁵ Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Vakfı Yay: I, Ankara, 1989, 46-48; Meydan Larousse, "Bektaşılık" mad., İstanbul, 1969, II, 249; Ocak, A. Yaşar, Bektaş Menâkıpnamelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri, İstanbul, 1983, 5.

olduğunun söylenemeyeceğini ifade etmektedir. Ona göre “Hacı Bektaş-ı Veli’ye izafe edilen diğer eserler gibi, **Makâlât**’ın da onun kaleminden çıkmış olduğu tarihen ispat edilememiştir.”²⁶

“Sosyolojik Açıdan Alevi Bektaşî Geleneği” ile ilgili doktora tezi hazırlayan Yılmaz Sovyer de Coşan’a katılarak, bu eserin Hacı Bektaş’a ait olduğu düşüncesindedir. Zira **Makâlât** ile o döneme yakın zamanlarda yazılan “**Muhammediye**” ve “**Garibname**”ler arasında paralellikler görülmektedir.²⁷ Hacı Bektaş, **Makâlât**’ını Arapça yazmasına karşılık, bu tarikat Türk halkına kendi sade ve güzel Türkçe’siyle hitap etme ihtiyacı duymuş ve Nefes adlı Türkçe ilahilerinde tasavvufun çok sayıdaki Farsça terimlerinden bir çoğunun Türkçe karşılıklarını başarılı bir şekilde kullanmıştır. Bu hareket yine birçok Türkçe kelimelerin yeni manalar, yeni mecazlarla ve seslerle güzelleşmesini sağladığından; zengin kelimeler ve millî nazım şekilleriyle söylendiğinden, Bektaşîlik dilde, musikide ve nazım şekillerinde millî çizgileri korumuş ve yaşatmıştır.²⁸

7. Hacı Bektaş’a Ait Olduğu Söylenen Diğer Eserler

Gölpınarlı tarafından Hacı Bektaş’a ait bir “**Hadis-i Erbain Şerhi**” bulunduğu belirtilmiştir. Ayrıca “**Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimat-ı Ayniyye**” adlı bir diğer eserin de ona ait olduğu belirtildiği halde, bu esere dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

Bektaş’a atfedilen şiirlerin de esasen “onun nefes evladı” olarak bilinen ve İdris Hoca ile Hatun Ana soyundan gelen üç Bektaş Çelebi’nin ilki Zekr-nus Yunus Bali Oğlu Bektaş Çelebi’ye (1554-1580) ait olduğu tahmin edilmektedir.²⁹

Hacı Bektaş’ın “**Hurde-Nâme**” ve “**Üssü’l-Hakîka**” adlı iki eserinin daha olduğu söylenmekteyse de şimdiye kadar hiçbir nüshasına rastlanılmaması, eserin kimliği hakkında bir hüküm vermemizi güçleştirmektedir.

C. İNSAN ANLAYIŞI

Hacı Bektaş-ı Veli hakkında yapılan inceleme ve araştırmalara bakıldığında farklı anlayışların ortaya çıktığı görülmektedir. Kanaatimizce bunun nedeni, farklı düşünce ve inançlara sahip insanlarımızın büyük veliyi sahiplenme arayışlarıdır. Türk-İslâm düşüncesi üzerine çalışmaları bulunan İ. Agah Çubukçu, Hacı Bektaş Veli’nin fikirlerini genel olarak şöyle değerlendirmektedir:

“İnsancıl davranarak mümin olmayanları İslâmiyet’e ısındırmaya çalıştı. Her türlü ibadeti hoş karşıladı. Ehli Beyt sevgisini aşıladı. Türk diline canlılık verdi. Duaların Türkçe yapılmasını devam ettirdi. Sohbet toplantılarında ilahiler ve nefesler okunması adetini sürdürdü. Şeref ve namusa önem verdi. Din kardeşliği esasından

²⁶ Bkz. Ocak, , **Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderîler**, s.212-213; Melikoff, **Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe**, 100-108; Krş. Ocak, A. Yaşar, “**Hacı Bektaş-ı Veli**” mad., T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1994, XIV, 457.; Ayrıca bu konuda yapılan tartışmalar için bkz. Yılmaz, “**Hacı Bektaş-ı Veli Gerçekten Kalenderi mi idi? Makâlât Hacı Bektaş-ı Veli’nin Değil mi?**”, 469-174; Ocak, A. Yaşar, “**Bir Eleştiriye Cevap yahut Türkiye’de Din ve Tasavvuf Tarihi Araştırmacılarımızın Zaafalarına Dair**”, Türkiye Günlüğü, sayı:37, Ankara, 1995, 113.

²⁷ Sovyer, **Sosyolojik Açıdan Alevi Bektaşî Geleneği**, 111.

²⁸ Banarlı, N. Sami, **Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul, 1987, 294-295.

²⁹ Coşan, **Makâlât, Hacı Bektaş-ı Veli**, s. XLI; Fiğlalı, **Türkiye’de Alevilik – Bektaşîlik**, age, 161.

hareket ederek, insan sevgisini yayan Hacı Bektaş din ve vatan sevgisi üzerinde de durdu. Allah için ve yurt savunması için fedakarlık yapılmasını istedi. Şehitliğin manevi derecesini hadislerle uygun olarak övdü.³⁰

Misafirperverlik üzerinde de duran Hacı Bektaş-ı Veli, insan gönlünü incitmenin sakıncalarını ve komşu hakkının önemini dile getirmiştir. Büyük veli, haksızlık ve zulüm yapanları sohbetlerinde ikaz ederek, toplumsal dayanışma ve yardımlaşmayı kurmaya çalıştı. Küskünlerin barışmasını ve helalleşmesini toplumsal prensip haline dönüştürdü. Tembellek ve miskinliği yererek, tasavvufun inceliklerini cemiyet içinde işledi. İslâmiyet'i, hakikat ve marifeti açıkladı. Haramdan sakınmayı, gönül ve niyet temizliğine ağırlık verdi. İslâmiyet'i, eski Türk gelenek ve görenekleriyle uzlaştırarak sunmaya çalışan Hacı Bektaş, Kur'an yolundan da asla ayrılmadı. Kendisi hakkında çok yazılar yazıldı; farklı yorumlar yapıldı. Kendisine âit olmayan düşünceler ona mal edildi. Tüm bunlara rağmen büyük mutasavvıfın fikirleri, zaman içerisinde İslâm coğrafyasının büyük bir kısmını etkiledi.³¹

Hacı Bektaş'ın "Makâlât"ında büyük sufünün insanlar için hangi sıfatları kullandığını, insanları kaç gruba ayırdığını, onlara nasıl hitap ettiğini ve neler tavsiye ettiğini görmemiz mümkündür. Aşağıda yapacağımız alıntılar, Coşan'ın Türkçe'ye kazandırdığı "Makâlât Hacı Bektaş-ı Veli" adlı eserinden olacaktır.

Hacı Bektaş eserine, insanların dört şeyden yaratıldığını ve dört grup olduğuna işaretlerle başlar:

"Hak Subhanehu ve Teâla Adamı dört dürlü nesneden yarattı ve her dört gürüh kıldı ve hem dört bölüğün daha dört dürlü taatları vardır."^{*}(s.3)

Bundan sonra, insanların dinî yaşayış ve manevi mertebe bakımından sırayla her birini katederek bir üst mertebeye ulaştığı zaman önceki halini terk edemeyeceği dört dereceye ayırmakta; bunlar için "âbid, zâhid, ârif ve muhib" sıfatlarını kullanmaktadır. Bunların vasıflarını da eserinin çeşitli yerlerinde şu şekilde belirtmektedir;

"Evvel gürüh abıdlardur; bunlar şariat kavımıdır ve asılları yildendir. Pes yil hem safıdır ve kavıdır zire kim bunlar dün ü gün Hak'un taatından ayrılmaz."^(s.3)

Burada Hacı Bektaş'ın Şeriat'den neyi kastettiğini belirtmekte fayda var. O, Şeriat'ı şöyle tarif eder: "Pes imdi her ne kim bu dünyede vardur; Halal ve Haram ve mısmıl ve murdar kamusu Şariat birle malum olur; zire kim Şariat Kapusu ulu kapudur."⁽³⁾

Görüldüğü gibi ona göre Şeriat, neyin haram ve helal, neyin de temiz veya pis olduğunu gösteren dinî hükümlerdir. Onun bu sözlerinden anlaşılacağı gibi, bir kişinin manevi mertebe bakımından yükselmesi için öncelikle Şeriat yolunu tutması gerekmektedir. Büyük zat, "âbidler" diye isimlendirdiği kişilerin avam olduğunu, bunların kendilerini tam olgunluğa erdirmemedikleri için birbirlerini

³⁰ Çubukçu, İ. Agah, Türk - İslâm Kültürü Üzerinde Araştırmalar ve Görüşler, Ankara, 1987, 213.

³¹ Çubukçu, a.g.e, 213-214; Bkz. Coşan, Hacı Bektaş-ı Veli Makâlât, 3-4, 7-9, 14, 16, 29, 45, 112-121.

* Burada verdiğimiz sayfa numaraları Makâlât'ın E. Coşan tarafından yayımlanmış metninin numaralarıdır.

incitebileceklerini, birbirlerine karşı kibir ve kıskançlık gösterebileceklerini belirtmekte düşman olabileceğine de dikkat çekmektedir: O, bir taraftan abidlerin faziletlerini sıralarken, diğer taraftan onların zaaflarını da ortaya koymaktadır.³²

Hacı Bektaş-ı Veli, "zâhid" olarak nitelendirdiği insanları da şöyle tanıtmaktadır:

"Amma ikinci gürüh zahıdlardur. Bunların aslı oddandır ve bunlar tarikat kavımıdır pes od gibi dün ü gün yansalar gerek, kondüzlerin göyündürseler gerek. Pes her kim bu dünyede kendüsünü göyündürse yarın ahıratda dürlü azablardan kurtılışardur. Pes imdi şöyle bilün kim bir kez yanan ayrık yanmaz"(s.4). Zahidlerin aslını ateşe benzeten Büyük Veli, bu taifeyi, gece gündüz ibadet edip, korku ve umut arasında bulunan; nereden gelip nereye gittiklerini bilmeyen kimseler olarak tasvir etmektedir. Ona göre, bu guruptaki insanlar, bulduklara makama-kendi çabalarıyla gelmişlerdir.³³

Hacı Bektaş, "ârif" diye andığı kişilerin durumları hakkında ise şunları söylemektedir:

"Amma üçüncü gürüh âriflardur, bunların aslı sudandır ve bular marifat kavımıdır. Pes su arıdur ve hem arıdıdır. İmdi arif dahı gerekdür kim hem arı ola ve hem arıdıcı ola."(s.7). Ariflerin aslını suya benzeten Hacı Bektaş Veli, bu guruptaki insanların içlerinde ne kötülükten ne de pislikten hiçbir şeyin bulunmadığını söylerken; suyun aslının yeşil cevheri olduğunu, bu cevherin aslının da Allah'ın kendi kudretinden olduğuna inanmaktadır.³⁴

Büyük veli, âriflerin yapmaları gerekenleri de şöyle sıralamaktadır: "Ârifların taatı tefekkürdür ve hem dünyeyi ve ahıratı terk itmektür ve dahı himmet nazarıla vilayat beklemektür; ve hem arzuları Çalap Taala dapa varmakdur ve hem ârifların halları cümle varlığa denşürülmektür ve hem yavuz endişe kılmamakdur."(s.10-11).

Burada Hacı Bektaş, âriflik mertebesine ulaşmış kişinin artık dünya ve ahiret endişesinden uzaklaşmış olduğunu; kendisinin derin derin Allah'ı düşünerek, manevi mertebesinin yükselmesini beklemesi, istediğini sadece Allah'tan istemesi ve ümitsizliğe düşmemesi gerektiğini belirtmektedir.

Büyük veli, "muhip"dediği kimseler hakkında ise, çok az izahatta bulunmaktadır: "Bunlar Hakikat kavımıdır ve bunların aslı doprakdandır ve doprak teslim u razıdır. Pes muhip dahı teslim u rıza içinde olsa gerek."(s.11).

Onların yerine getirmeleri gereken görevleri ve elde edecekleri sonuçları da şöyle açıklamaktadır: "Amma muhipların taatı münacatdur ve seyirdür ve muşahadadır ve arzularına irmektür ve Çalap Taalayı bulmakdur ve kendülerin yavı kılmakdur; ve canları muradlarına irmektür; ve halları biriküp bir olmakdur."(s.12). Hünkar Hacı Bektaş, muhiplerin sözlerinin hakikatini, insanın kendi içinde olduğunu, başka yerde aranmaması gerektiğini düşünmektedir. Zira, ona göre,

³² Coşan, age, 4.

³³ Coşan, Makâlât Hacı Bektaş-ı Veli, 6-7.

³⁴ Coşan, age, 10.

-sufilerde olduğu gibi- kendisini bilmeyen bir insanın, Rabb'ini bilmesi mümkün değildir.³⁵

Hacı Bektaş-ı Veli'nin insanları belli başlı dört gruba ayırarak, tanıtırken kullandığı âbid, zâhid, ârif ve muhip kelimeleri, tasavvufi kaynaklarda tasavvuf ehli için kullanılan tabirlerdir.³⁶ Kur'an-ı Kerim'in de işaret ettiği gibi tasavvuf ehlinin kastettiği dereceleri³⁷ anlatmak için kullanılan "Şeriat, tarikat, marifat ve hakikat" tabirleri de mutasavvıflar arasında, sufînin ulaştığı manevî mertebeyi müteselsil olarak ifade eden istılahlardır ki, Hacı Bektaş düşüncesinde bu kavramlar önemli bir yekûn tutmaktadır.³⁸

Anadolu ereni, zikrettiğimiz sıfatlarla andığı dört grup insanın yerine getirmekle mükellef olduğu görevleri belirtirken de esas olarak İslâm Dini'nin temel prensiplerini ortaya koymuştur.

Üstadın insanlar için kullandığı vasıflardan biri de "âkil" yani "akıllı" sıfatıdır. O akıllı kişinin üç beğçisinin bulunduğunu, bu üç beğçinin gönülden rızayı ve dünya sevgisini çıkaracağını, şeytanın da bu üç erdemden (sabr, haya, kanaat) korktuğunu ifade eder:

"Âkılun üç hasakisi vardür ki viri bir, riya, yayıla, tama, gönül şehriden çıkarurlar: Evvelki hasakisi saburdur. İkinci hasakisi utanmaktır. Üçüncü hasakisi kanaatdur.

Pes imdi şeytan, alayhı'l-lâne korkduğı bu üç nesnedür; ve hem şeytanun yinildüğü bu üç nesneyiledür. Ve bunlar gey ulu farıslardur, akıl içerisinde" (s.55-56)

Hacı Bektaş'ın kullandığı sıfatlardan bir diğeri de "mürîd"dir. O mürîdi, "mürîd-i mutlak, mürîd-i mecaz, mürîd-i mürted" diye üçe ayırır ve bunları şöyle açıklar:

"Amma mürîd-i mutlak oldur kim, her dürlü halda şayhına niçün diyüp huccat getürmeye. Ve amma mürîd-i mecazi oldur kim, zahırda şayhı dileğinde ola ve batında kendü dileğinde ola. Ve amma mürîd-i mürted oldur kim, şayhı'nun bir dürlü halın göricek derhal yüz döndüre."(s.25-26)

Bektaş'ın burada zikrettiği hususlar, kendisinden sonra gelişen tarikatlarda da dervişlere telkin edilenler arasında yer almaktadır.³⁹

Hacı Bektaş, insanlar için bazı tabirler kullanmaktadır ki, bunlar herhangi bir grup, derece ve mertebeye ifade etmeden her türlü insanı içine alan tabirlerdir. Bu kavramlar şunlardır: Kul, biregü / bir kişi, kişi, her kim.

Bu tabirlerden hareketle insanı nasıl tanımladığını gösterip onlara verdiği tavsiyelerden örnekler verelim: "Kul Çalap Tanrıya kırk makamda irer, ulaşur, dost olur. Ol kırk makamun, onı Şariat içindedür, ve onı Marifat içindedür ve onı Tarikat içindedür ve onı Marifat içindedür ve onı Hakikat içindedür.(s.14)

³⁵ Coşan, age, 13.

³⁶ Altıntaş, Hayrani, *Tasavvuf Tarihi*, Ankara, 1986, 4.; Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektaşılık*, 116-117.

³⁷ Bkz. Bayraktar, Mehmet, *Tasavvuf ve Modern Bilim*, İstanbul, 1989, 37-41.

³⁸ Meydan Laraousse. "Bektaş" mad., II, 250.

³⁹ Yılmaz, Ali, "Hacı Bektaş-ı Veli'nin Makâlât'ında İnsanlar İçin Kullandığı Sıfatlar ve Hitap Şekilleri", *Din Öğretimi Dergisi*, sayı: 18, Ankara, 1989, 89.

Biregü / bir kişi:

“Pes kırk makam budur kim dedük eger sen dahı yiğrek bilürsen eyüdü; ve eger ni bu kırk makamun birisi eksük olurısa hakikatlık tamam olmaz; zire kim şartı eksük olur.”(s.31)

Kişi:

“...Üç kişiye kelâm yokdur:Evvel na-raside oğlana, ikinci delüye, üçünci uyuyana, ta uyanınca.”(s.37) “Pes imdi devletlü kişi oldur kim, canını gaflatdan uyara, halını bile”(s.67)

Her kim:

“Pes her kim Çalap Tanrıya gönülden donukluk virmese mutlak kafirdur. Veyahod dili danukluk virup gönli ile inanmasa munafıkdur.”(s.14-15)

Hacı Bektaş Makâlât'ında Hz. Adem ve insanın yaratılışı hakkında uzun uzun açıklamalarda bulunmuştur.⁴⁰ Ancak biz bu husus üzerinde durmayarak, onun insanın çeşitli özellikleri konusundaki fikirlerini sunmaya çalışacağız. Bu bağlamda Türk Sufisi, insanın yaratılmış tüm varlıkların en üstünü olduğunu bildiren ilahi öğretiyi, bir kez daha hatırlatmaktadır:

“Pes imdi Arş'ıla Ferş arasında çok dürlü nesnelere vardır; ille adamdan ulusu yokdur. Ve hem cümle yaradılmış nesneden yoharu Arş'dur.”(s.62)

O, insanın üç türlü karanlıktan yaratıldığını ve üç türlü nesneyle aydınlandığını kabul eder: “Ve, hem adamı üç dürlü karanlıktan yaratdı ve yine üç dürlü nesneyle aydın kıldı. Evvel: Çaranaşır karanulığından yaratdı: akıl nurıla aydın kıldı. İkinci: Cehil karanulığından yaratdı: İlim nurıla aydın kıldı. Üçüncü: Nefis karanulığında yaratdı: Marifat nurıla aydın kıldı.”(s.103)

Hacı Bektaş, insan ömrünü de beş vakit namaza benzetir: “Ve hem adem de oğlanlık halı ırte / sabah namazına benzer; bulugıyyat halı, öğle namazına benzer; yiğitlik halı ikindi namazına benzer; kırgınlık halı ahşam namazına benzer ve kocalık halı yatsı namazına benzer. Yatup uyumak ölüme benzer ve yine uyanmak ölüp girü dirilmege benzer” (77-78)

Hacı Bektaş düşüncesinin ulaştığı son nokta, Allah'ın kendisini akıl, bilgi ve gönül ile donattığı insandır.⁴¹ Veli, kul ile Tanrı'nın yakınlığını önemseyerek, münacat adını verdiği ve Allah'a O'nu görüyormuş gibi kulluk etmenin gerekliliğini ifade eden hadisin, insanlarca rehber kılınmasını gündeme getirmiştir. Ona göre insanın, 'Çalap Tanrı'ya kendilerinden, kendilerini de 'Çalap Tanrı'dan bildiklerini' söyleyen muhiplerin, ârif ve âşıkların, kısaca kamil velilerin yolunda olması gereklidir. Bunun için insan, her şeyden önce içini tertemiz kılıp dış görünüşe önem vermemeli, tevazu sahibi olmalı, yetmiş iki milleti ayıplamamalı, bütün yaratılmışları Yaradan'dan ötürü sevmesini bilmeli, onlara karşı hoşgörülü ve emin olmalı ve daima münacat, aşk ve şevkle Allah ile biliş-buluş içinde bulunmalıdır.⁴²

⁴⁰ Coşan, Makâlât Hacı Bektaş-ı Veli, 84-92,97-104; Bkz. Aydın, Mehmet, “Hacı Bektaş-ı Veli'de Dinî Boyut”, Atatürk Kültür Merkezi Dergisi (Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı - II), Ankara, 1996, 551-552.

⁴¹ Fiğlalı, Türkiye'de Alevilik - Bektaşilik, 176; Bkz. Coşan, Makâlât Hacı Bektaş-ı Veli, 15-16, 34, 45, 51, 63, 69, 71, 103.

⁴² Fiğlalı, age, 177.

Y. Nuri Öztürk'e göre, Hacı Bektaş'ın insanla kainat arasında münasebet kurması ve bu münasebet sonucunda insan vücudunu evrenle mukayese etmesi, muhtemelen onun İhvan-ı Safa felsefesinden haberdar olup, etkilendiğini akla getiriyor.⁴³ Ancak Öztürk'ün, Hacı Bektaş'ın fikirleriyle İhvan-ı Safa felsefesi arasında bağlantı kurması, kanaatimizce iddialı bir düşüncedir. Bu iddianın bilimsel temellere dayandırılması gerekmektedir. Zira, Hacı Bektaş Veli'nin daha çok mutasavvıflarla, özellikle de Anadolu mutasavvıflarıyla ilişkisi, daha baskın görünmektedir. Büyük Veli'nin eserlerindeki düşünceleri de bu kanaatimizi güçlendirmektedir.

Gönül insanı Bektaş'a göre kamil insan tipi, her şeyden önce iç dünyası kirlilerden arınmış insandır. O, mükemmel insan olma yolunda dış görünüşe hiçbir değer vermemektedir. Türk mutasavvıfının bu anlayışı, Horasan diyarındaki Melâmet ocağının ürünü olarak kendisini göstermektedir. Melâmet anlayışı – ki Bektaş'ın kişiliğinin dinsel yönünü oluşturuyor – Türklerin mert, şevceven fakat görüldüğü gibi olmayı esas alan karakterleriyle de uyumuş ve bu kaynaşma, hem Hacı Bektaş'da hem de Yunus'da zirveye ulaşmıştır. Bu Anadolu erenine göre din, iman ve insanlığın özü iç ve dışın aynı olmasıdır. Yukarıdaki tespitlerle birlikte Öztürk, büyük velinin kişiliğini ve insana bakışını farklı bir şekilde değerlendirmektedir. Ona göre Hacı Bektaş doğup, yetiştiği topraklardaki çeşitli milletler ve Arap mirasının karışımı ile Anadolu'daki Grek ve Bizans karışımını İslâm Kültürüyle kaynaştıran bir kişilik yapısına sahip olmuştur. O, insana ve insanlığa bakışında bütün dar ve peşin fikirlerin üstüne çıkmış, bütün insanları sevmeyi, başkalarını ayıplamamayı insan olmanın koşulu kabul etmiştir.⁴⁴

Hacı Bektaş'ın düşüncelerine baktığımızda, onun insanların varlık yapısını, ruhi, vasıflarını iyi bilen ve bunları özümseyen bir mutasavvıf, bir gönül filozofu veya antropolog gibi olduğunu görmekteyiz. O, insanı “bilen, çalışan, inanan,...” bir varlık olarak ele almış; insanlığın ulaşmak istediği mükemmel olmanın yolunu göstermiş bir kişiliğe sahiptir. Eserlerinde, olgunluğa ulaşmanın yöntemlerini ve usullerini takipçilerine göstermiş; insanların özelliklerinden hareket ederek, onları sınıflandırmış ve davranışları, düşünceleri aynı olanları bir grup altında toplamıştır.

Bazı araştırmacılarca kabul edilmemesine rağmen⁴⁵ Hacı Bektaş-ı Veli, iyi bir mutasavvıf, Şeriate bağlı; bâtinî tarikat ve düşüncelerden uzak iyi bir Müslüman; Türk – İslâm kültür ve fikir hayatına büyük hizmetleri geçmiş ve çok sayıda gönül insanı yetiştirmiş büyük bir düşünürdür.⁴⁶

⁴³ Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektaşilik*, 114-115.

⁴⁴ Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektaşilik*, 118.

⁴⁵ Bkz., Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderiler*, 207-208.

⁴⁶ Bkz. Yılmaz, “Hacı Bektaş-ı Veli'nin Makâlât'ında İnsanlar İçin Kullandığı Sıfatlar ve Hitap Şekilleri”, 92-93.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmet Eflâkî, **Ariflerin Menkıbeleri**, çev: Tahsin Yazıcı, IV. Baskı, İstanbul 1986, I-II.
- Altıntaş, Hayrani, **Tasavvuf Tarihi**, Ankara 1986.
- Aşıkpaşazade, **Aşıkpaşaoğlu Tarihi**, Haz. A. Nihal Atsız, Ankara 1985.
- Aydın, Mehmet **Hacı Bektaş-ı Veli'de Dini Boyut**, Atatürk Kültür Merkezi Dergisi (Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı - II), Ankara 1996.
- Banarlı, N. Sami, **Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul 1987.
- Bayraktar, Mehmet, **Tasavvuf ve Modern Bilim**, İstanbul 1989.
- Bolay, S. Hayri, "Hacı Bektaş Velayetnamesinde İbadet Unsurları", **I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri (22-24 Ekim 1998)**, Ankara 1999.
- Coşan, Esat, **Hacı Bektaşî Veli Makalât**, Ankara, (trz).
- Çubukçu, İ. Agah, **Türk - İslâm Kültürü Üzerinde Araştırmalar ve Görüşler**, Ankara 1987.
-, **İslâm Düşünürleri**, Ankara 1983.
- Eröz Mehmet, **Türkiye'de Alevilik, Bektaşilik**, İstanbul 1997.
- Fiğlalı, E. Ruhi, **Türkiye'de Alevilik Bektaşilik**, İstanbul 1994;
- Gölpınarlı, Abdülkadir, **Vilâyetname Menakıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli**, İstanbul 1958.
- İslâm Ansiklopedisi, "**Selçuklular**" Mad., (MEB), İstanbul 1993, X.
- Köprülü, Fuad, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar** Ankara 1991.
- Melikoff, Irene, **Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe**, çev: Turan Alptekin, İstanbul 1998.
- Meydan Larousse. "**Bektaşilik**" mad., İstanbul 1969, II.
- Ocak, Ahmet Yaşar, "**Alevilik, Bektaşilik Gerçeği ve Bazı Tezler**", Türkiye Günlüğü, sayı:31, Ankara 1994.
-, **Babaîler İsyanı**, İstanbul 1980.
-, **Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri**, İstanbul 1983.
-, "**Bir Eleştiriye Cevap Yahut Türkiye'de Din ve Tasavvuf Tarihi Araştırmalarının Bazı Zaaflarına Dair**", Türkiye Günlüğü, sayı: 37, Ankara 1995.
-, **Hacı Bektaş-ı Veli**" mad., T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1994, XIV.
-, **Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)**, II. Baskı, Ankara 1997.
-, **Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderîler (XIV-XVII Yüzyıllar)**, Ankara 1992.
- Öztürk, Y. Nuri, **Tarihi Boyunca Bektaşilik**, III. Baskı, İstanbul 1995.
- Sovyer, Yılmaz, **Sosyolojik Açıdan Alevi Bektaşî Geleneği**, İstanbul 1996.
- Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli**, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Vakfı Yay:1, Ankara 1989.
- Yılmaz, Ali, "**Hacı Bektaş Veli'nin Makâlât'ında İnsanlar İçin Kullandığı Sıfatlar**", Din Öğretimi Dergisi, sayı:1, Ankara 1989.
-, "**Hacı Bektaş-ı Veli Gerçekten Kalenderî mi idi? Makâlât Hacı Bektaş-ı Veli'nin Değil mi?**", Türkiye Günlüğü, Ankara 1995.
- Yılmaz, H. Kamil, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Târikatlar**, III. Baskı, İstanbul 1998.